

5.4.2005

Spoločná česká a slovenská trauma

Dve variácie na páľčivú tému: Prečo komunistická strana nebola vyhlásená za zločineckú organizáciu a zakázaná?

Ladislav Kováč

Súčasná kríza českej politiky stavia túto otázku do novej polohy. Dva staršie texty, ktoré nasledujú, boli pokusom prispieť k odpovedi na ňu. Dnes by možno mohli predstavovať novú aktuálnosť aj pre českého čitateľa. Ich uverejnenie na Slovensku sa neobišlo bez ťažkostí, ba aj opakovaného odmietania. Prvý text bol akceptovaný na uverejnenie v týždenníku Domino fórum v roku 2001 (číslo 1, str. 6), druhý až v roku 2004 (č. 51-52, str. 35).

Autor byl prvním postkomunistickým ministrem školství na Slovensku.

1. (Ne)moc mocných

Čriepky z premýšľaní nad Václavom Havlom

Veľa som premýšľal o Václavovi Havlovi. Vo svojich záznamoch nachádzam prvé havlovské meditácie nad jeho esejou zo sedemdesiatych rokov „Moc bezmocných“. A neskôr desiatky ďalších. Havel, myslím si, je tragickou postavou českých a československých dejín. Symbol statočného odporu proti komunizmu; symbol, ale aj hlavný aktér „zamatovej revolúcie“; „filozof na tróne“. A zároveň: muž politických, umeleckých a osobných zlyhaní. Jeho životná dráha bude pre psychológov, sociológov, politológov nadhlo predmetom analýz. Havlov vzostup a úpadok má však vo svojej dramatickosti, ba grotesknosti čosi, čo bude vedcom ťažko konceptualizovať. Čosi, čo svojou mnohozmernosťou bude skôr uchopiteľné, umeleckými prostriedkami, novým Stefanom Zweigom. Či skôr: Franzom Kafkom.

Obdobie, v ktorom v Českej republike bol Václav Havel objektom chválorečí a adorácie, skončilo. Nastalo iné: obdobie publicistických útokov, senzácietvívneho bulváru a krčmových vtípkov. Je to zarmucujúca skutočnosť. (A zarmucujúce je, že sa na ne musíme odvolávať, ak chceme vyhnúť obvineniu, že si vymýšľame.) Toto dnešné obdobie má možno preto takúto jednostrannú podobu, že intelektuáli, zneistení, zmätení, možno aj šokovaní, mlčia. Musel prísť popredný anglický politológ John Keane, aby sa prvý pokúsil o vecný, nezaujaty popis toho, kto bol Václav Havel a čo sa s ním stalo (1). Aj so snahou pochopiť prečo.

Tí, čo by nemali mlčať, sú intelektuáli zo sféry vedy. Mne sa zdá, že bolo povinnosťou českých vedcov ozvať sa okamžite, keď český prezident doma a najmä v zahraničí začal kritizovať a spochybňovať modernú vedu. Najmä preto, že to robil diletantsky, vetami, ktoré zneli vznešene, ale boli bezduché. Ak nič iné, mali sa pripojiť k nesúhlasu a protestom zahraničných kolegov. Bolo povinnosťou vzdelancov, nie iba intelektuálnou, ale morálnou, zastať sa českých lekárov, keď ich prácu znevážil prezident-pacient. Ale aj v opačnom prípade, ak sa ošetrujúci lekári naozaj dopustili chýb alebo nedbalostí, bolo treba prehovoriť. V jednom i druhom prípade mlčanie je ťažko ospravedlniť. Ak českým vedcom záležalo na tom, aby v Česku neprekvitala pseudoveda, mali sa na prvom mieste nekompromisne postaviť proti tomu, aby jej prominentným zástancam bola hlava českého štátu.

Možno zatiaľ mlčia, lebo je im neľahko. Prerušiť mlčanie im možno znemožňujú psychologické zábrany lojálnych občanov Českej republiky. Tak potom nemlčať je povinnosťou nás, ktorí nie sme občanmi českého štátu, ale sa považujeme za občanov Československej duchovnej republiky (ČSDR).

Poviem za seba: ani mne nie je ľahko. Václava Havla som po celé štvrtstoročie komunistických čias obdivoval. Keď bol Havel zvolený za československého prezidenta, robil som maximum pre to, aby sa s jeho menom a dielom oboznámil každý slovenský školák. Strata ilúzií bolí.

Človek a dielo

Každý z nás je príslušníkom biologického druhu *Homo sapiens*. Ako každý iný živý tvor, sledujeme svoje zachovanie, prenesenie svojich génov na potomkov. U druhu *Homo sapiens* sa za tým účelom vyseletovali komplikované stratégie: zápasíme o sociálnu prestíž, o lásku a moc; aby sme uspeli, musíme rešpektovať sociálne normy; k úspechu prispieva schopnosť klamať, preto sme však aj všetci vybavení detektormi na odhalenie klamania; a preto sa tiež v evolúcii vypracoval najdokonalejší spôsob klamania: sebaklam. Všetci ho máme; niektorí z nás sú v sebaklame majstrami. Prvým a najcennejším sebaklamom je ilúzia slobodného konania. A hneď druhým ilúzia o tom, aké nesebecké a vznešené sú motívy našich činov.

Naše správanie a myslenie sú určené našimi génmi, naším pôvodom, našim detstvom, učiteľmi, náhodami ktoré rozhodli o tom, ako sme boli podmieňovaní. Sme omylní, slabí, nedokonalí. Čo našu nedokonalosť prekračuje, čo nás prerastá, je naše dielo. Nie cez svoje sebaillúzie, nie cez svoje viery, nie cez svoje reči, cez svoje dielo presahujeme seba, svoje omyly, svoju smrteľnosť, svoj osud.

Politické dielo Václava Havla je mnohostranné a bohaté. Jedna z tých stránok Havlovho príbehu, v analýze ktorej ťažko bude hľadať konzistenciu. Budú to iste analýzy dlhé a dôkladné. Niekedy, možno nechceme, pár viet vypovie toľko, ako veľké rozbor. Jedna zo slovenských občanov, Mária Mandelíková z Košíc, v otvorenom liste Havlovi napísala v časopise Domino efekt pár dní po rozpade Československa, v januári 1993 (2): „Keď ste sa stali mojim milovaným prezidentom, sľúbili ste mi – mám na to 15 miliónov svedkov – že hoci sa Československo nikdy v čase svojho ohrozenia nebránilo a spomenuli ste Mníchov a august 68, dali ste slovo že teraz sa, v prípade ohrozenia, brániť bude. (...) Viete to rovnako ako ja, že pre zmenené slovo existuje len jediný význam – zrada – a medzitým niet zjemňujúcich odtieňov. Preto ste tým, čím ste, preto ste zasvätili život pravde o nedeliteľnosti slobody. Nechcela by som na seba brať bremeno tohto utrpenia – pomaly strácať zrak i sluch...“ A Havlovi pripomína slová z listu, čo napísal Dubčekovi v roku 1969, kde ho vyzýval, aby nepristúpil na kompromis: „...lidé by pochopili, že si lze vždycky zachovať své ideály a páteř, že lze čelit lži, že jsou hodnoty, za něž má smysl se bít, že existují ještě věci, jimž lze věřit...“

Znepokojujúca otázka: Aký by bol býval vývoj postkomunistického Československa, ak by sa na jeho začiatku, koncom decembra 1989, nebol odohral bezprecedentný akt – zvolenie Václava Havla za prezidenta štátu, obnovujúceho demokraciu, poslancami komunistického parlamentu? Tými istými, ktorí pár mesiacov predtým súhlasili s jeho uväznením. Zvolili ho jednoducho – ani len jediný sa hlasovania nezdržal. Od toho okamžiku už nik nemohol vyhlásiť komunistickú stranu Československa za zločineckú organizáciu a ju zakázať. Nezačala tu oná nelegitimita, ktorej jedným z neskorších prejavov bolo zničenie Československa? Nedostala idea o neporušiteľnosti, o posvätnosti práva, na ktorej malo opäť stáť demokratické masarykovské Československo, hneď na začiatku, týmto aktom, zničujúcu ranu?

Tomáš Druhý

V ankete česko-slovenského týždenníka Mosty „Kto na prezidentský stolec v Českej republike“ vyjadril sa Havlov priateľ a bývalý poradca v prezidentskej funkcii knieža Karel Schwarzenberg v čísle 36/00 takto (3): „V kritické situácii štátu se k prezidentovi vrací rozhodování o jeho osudu a národ i politici od něho vyžadují jasné a rozhodné slovo. (...) ...musí to být člověk, který je i pod největším tlakem schopen říci ne. A při tomto rozhodnutí setrvat. Když během třicátých let Jan Masaryk informoval otce o hrozcím nebezpečí hitlerovského Německa, prezident Masaryk odvětil: 'Tož budeme sedlat koně.' Jeho nástupce, bohužel, ač to byl inteligentní a velice pilný i vzdělaný člověk, kapituloval, nasedl do letadla a odletěl. To jsou základní dějinné zkušenosti, ke kterým při volbě hlavy štátu mělo být přihlíženo.“

O Havlovi, ktorý sa ujímal prezidentstva s ambíciou byť druhým Tomášom Masarykom, sa Schwarzenberg nezmienil – takt aristokrata mu v tom asi zabránil. Lenže posolstvo je jasné: Václav Havel nebol v situácii ohrozenia života, ako bol Beneš, keď sa československý štát dostal do nebezpečia. Iba slovenský víťaz vo voľbách v lete 1992 Vladimír Mečiar vyhlásil, že Havla on a jeho strana za československého prezidenta viac voliť nebude. Havel sa nezachoval ako štátnik, ale ako decko, zvyklé trucovať, keď mu chcú vziať obľúbenú hračku – zareagoval tak, že sa vzdal prezidentskej funkcie. Po rezignácii z funkcie svoje rozhodnutie zracionalizoval v rozhovore pre americký Times takto: „Necítim žádné citové vazby k československému štátu, nepřičítám nejvyšší hodnotu štátu, ale spíše člověku a lidstvu.“ To, pravda, nebolo na závalu, aby sa Václav Havel potom, keď sa Masarykov štát, nechránený viac autoritou prezidenta, rozpadol na dve polovice, neuchádzal okamžite o prezidentský stolec v jeho českom kýpti. Prečo vlastne? Že by bol tento milovník globálneho ľudstva zacítil zrazu silnú citovú väzbu k zmenšenému štátnemu fliačku na mape Európy?

„Státník moderní musí být kritický, musí být vzdělaný a moudrý (...) něco básnického státníkovi neškodí, ale to je imaginace, ne fantastika nebo utopism“, povedal Masaryk Čapkovi (4).

Moc ako droga

Marián Čalfa, Havlov neoddeliteľný spolutvorca podoby postkomunistického krehkého Československa, vylíčil politiku ako drogu a politickú kariéru ako čosi, čo sa podobá drogovej závislosti. Len vraj, na rozdiel od drog, takáto závislosť človeka nezahubí (6).

Naozaj?

Václav Havel a Michal Kováč

Keď sa Československo nezmyselne búralo, predsedom Federálneho parlamentu bol Michal Kováč. Ako najbližší spolupracovník Vladimíra Mečiara činil sa nemenej ako jeho šéf, aby Čechov „dokopali do federácie“ podľa svojich smiešnych predstáv. Lenže šikovný Václav Klaus obratom nohy vykopol z federácie ich oboch. No s nimi, na dôvažok, aj všetkých Slovákov. Michal Kováč sa potom, za zásluhy na dovŕšení tisícročných snáh Slovákov o samostatnosť, stal prezidentom slovenského kýpta.

Keď Československo prestalo existovať, zavreli sa mimo iné aj cesty slovenských študentov na české školy:

slovenskí vysokoškooláci museli v Česku za štúdium platiť ako cudzinci ročne niekoľko tisíc dolárov. Ba platiť museli aj žiaci základných a stredných škôl. Na zasadnutí Duchovného parlamentu Československej duchovnej republiky v Skalici 1993 navrhol som zriadenie nadácie, ktorá by finančne umožňovala aspoň niekoľkým slovenským študentom študovať v Česku a českým na Slovensku. Doporučil som, aby nadácia niesla meno muža, ktorý je symbolom snahy o udržanie Masarykovho Československa: Nadácia Vláda Čecha.

Nadácia bola zriadená. S malou zmenou: dostala názov „Nadácia Václava Havla a Michala Kováča“.

(S vyvrcholením, aké by si pre oboch aktérov hádam ani autor Švejka nedokázal vymyslieť: Október 2000, pripomienka výročia vzniku ČSR. V Topolčiankách, na zasadnutí Duchovného parlamentu ČSDR, kam ľudia prišli vyjadriť ľútosť nad zničením politického Československa, bol Michal Kováč jedným zo slávnostných rečníkov. A v Prahe šéfredaktorka týždenníka Mosty prijala z rúk Václava Havla odmenu týždenníku za vernosť československej myšlienke.)

Intelektuál a politika

O vzťahu intelektuála a politiky sa popísalo toľko, užitočného i zbytočného, že by bolo žiadúce ďalšie úvahy na túto tému zakázať. Asi tak, ako voľakedy zakázala francúzska akadémia pojednania na tému perpetuum mobile. Aspoň dovtedy, kým naše znalosti politickej vedy i znalosti ľudskej psychológie podstatnejšie nenarastú. Prípád Václava Havla je možno takýmto obohatením nášho poznania. Až raz téma dozrie a bude znovu otvorená, rozbor Havlovho prípadu bude dozaista jednou z priorít.

Zas len krátka citácia, z knihy „Mitteleuropa“ rakúskeho politika a intelektuála (vyhnaného, akože ináč, z politiky) Erharda Buseka (5). Možno tým, čo raz budú na Havlovom prípade problém intelektuála v politike analyzovať, by Busekova správa mohla poslúžiť ako východisko. „Václav Havel má veľa zmyslu pre symboly. Niečo z toho je aj trochu neuvážené a komické – ako napríklad hradná stráž a jej nástup každý deň o 11. hodine – zmes Westpointu a operety. Keď som sa s Havlom stretol v tom medziobdobí, keď už viac nebol prezidentom Československa a ešte nebol prezidentom Českej republiky, opýtal som sa ho trochu neokrôchane, prečo si vyrába problémy. Mohol by predsa ostať morálnou autoritou a navyše opäť písať. Jeho odpoveď ma zahanbila – svojou poctivosťou a úprimnosťou: Vraj si nie je istý, či je naozaj tak veľkým spisovateľom... Takže je dobré, že ostal prezidentom, pretože takto narástli nároky na hlavu štátu a existujúce demokracie si musia stavať otázku, či sú schopné držať krok s disidentom-básnikom na Pražskom hrade.“

Václav Havel a Milan Kundera

Krátko po ruskom vpáde do Československa v roku 1968 stali sme sa, československí čitatelia, svedkami publicistického súboja medzi dvomi spisovateľskými hviezdami: Václavom Havlom a Milanom Kunderom (7). Bol to spor dvoch pohľadov na situáciu po potlačení Pražskej jari. Kundera pateticky konštatoval, že pokus o humánnu socializmus nepadol, ale bol ešte posilnený dôstojným a úspešným odporom voči okupácii. Preto nevidel dôvody k depresii a defetizmu. Havel argumentoval realisticky, že Kunderov pohľad je zmýlený, že spočíva na mýtickom predpoklade, že osudom Čechov ako malého národa je byť tvorcami veľkých hodnôt a že odráža typicky české pasívne vlastenectvo, podľa ktorého možno aj katastrofálnu porážku interpretovať ako morálne víťazstvo. V prudkej reakcii Kundera Havla obvinil z „mravného exhibicionizmu“, s tým, že Havel „trpí chorobou ľudí, ktorí si musia dokazovať svoju integritu“ (8). Vývoj ukázal, že v hodnotení situácie sa Kundera mýlil a Havel mal pravdu. Už nikdy potom neprejavil Václav Havel toľko triezvosti a jasnozrivosti. Pri spätnom čítaní je zrejme, že Kundera, permanentný kritik a zosmiešňovač gýču, sa sám vtedy predviedol ako exhibicionista a pri spätnom čítaní sa práve Kunderov text, ktorý vtedy Havel kritizoval, javí ako gýč.

Priznajme Kunderovi jasnozrivosť v slovách, vyslovených inde a inokedy. Postihol ňou jednu z črt českého osudu. Tú, ktorej sa Václav Havel, statočný rytier slova, stane možno jedným z najvýraznejších, a najzarmucujúcejších, protagonistov. (Český Don Quijot? Ktorý však namiesto boja s veternými mlyni vstúpil do naozajstnej arény.) V jednej svojej knihe Kundera napísal: „Ó Čechy, sláva výstřelů se u vás tak často mění ve srandu kopanců.“

Odkazy

1. Keane, J. (1999) Václav Havel. Politická tragédie v šesti dějstvích. Volvox globator, Praha
2. Mandelíková, M. (1993) Domino efekt 5.2.1993
3. Schwarzenberg, K. (2000) Mosty 36/2000
4. Čapek, K. (1990) Hovory s TGM. Československý spisovatel, Praha, str. 309
5. Busek, E. (1977) Mitteleuropa. Eine Spurensicherung. Kremayr & Scheriau, Wien, str. 69
6. Čalfa, M. (1995) Národní obroda 22.9.1995
7. Kundera, M. (1968) Listy 19.10.1968, Havel, V. (1990) O lidskou identitu, Praha 8. Kundera, M. (1985) Svědectví 74/85, 343

2. Osudová otázka 21. storočia

Sila a slabosť inštitúcií

Komunistická strana Slovenska pripravila pre parlament SR „Návrh zákona o nehumánosti a nespravodlivosti kapitalistického politicko-ekonomického systému, nastoleného na Slovensku po roku 1989“, ktorý by po prijatí mal vstúpiť do účinnosti od 1. januára 2005. Návrh mimo iné konštatuje, že „odpor občanov prameniaca zo skutočnej demokracie a ľudskosti, prejavujúci sa proti nespravodlivosti kapitalistickému režimu, bol a je legitímny, morálne oprávnený a je hodný úcty“. Nemali by sme toto trápne vtípkovanie Gottwaldových potomkov brať na ľahkú váhu. Varovanie je vyjadruje nasledovným textom. Ten je záverečnou časťou dvojdielnej štúdie „Prírodopis komunizmu“, ktorá vyšla v r. 2002 po anglicky v časopise Central European Political Science Review. Vypustené sú odkazy na literatúru. Pôvodný text nemá medzitituky.

Otázku o normálnosti, ktorá bola postavená v tejto štúdii, možno zodpovedať jednoznačne: komunizmus bol abnormálnym spoločenským systémom. Abnormálnym kultúrne: začal tým, že rozbil tradičné inštitúcie, evolučné produkty európskej (ale aj konfucianskej atď.) kultúry, ktoré v sebe niesli múdrosť, čo sa v nich spontánne akumulovalo po stáročia. Týmto aktom komunizmus spustil rozklad spoločnosti a postupný úpadok ľudí až na úroveň primitívnych skupín lovcov a zberáčiek v savane. Nedošlo však k paralelnému rozkladu techniky. Moderná technika poskytovala komunistickým politikom a intelektuálom prostriedky, aké nemali náčelníci a šamani v savane: prostriedky masového násillia a teroru a masovej indoktrinácie. Namiesto toho, aby boli vytvorené nové inštitúcie racionálnym postupom, ako zamýšľal projekt komunistickej utópie, samovoľná dynamika systému viedla k vzniku inštitúcií, ktoré mohutnosťou a mohúcnosťou svojej iracionality prekonávali akékoľvek iné inštitúcie minulosti.

Jedinec a inštitúcia

Ako vyplynulo z analýzy predloženej v prvej časti štúdie, menej abnormálny bol komunizmus pokiaľ ide o ľudskú prirodzenosť. Nečudo: základné črty ľudskej prirodzenosti boli formované evolúciou tak, aby umožňovali život jedincov v skupinách, aké existovali v ranných dobách vývoja spoločnosti, v podmienkach savany. Za komunizmu však narážal ľudský jedinec na iracionalitu komunistických inštitúcií a to robilo jeho správanie nekonzistentným a v podstate iracionálnym. Takéto správanie bolo však postupne stabilizované podmieňovaním. Bude trvať mnoho rokov a niekoľko ľudských generácií, dlho po tom, čo sa iracionálne inštitúcie nahradia tradičnými osvedčenými inštitúciami, kým sa celkom vymaže správanie, ktoré bolo vyformované spevňovaním za abnormálnych podmienok.

Môže byť sklamaním, že hlavné poučenie, čo sa dá odvodiť z komplexnej analýzy komunizmu, je jednoduché: ľudstvo musí zabrániť zrodu a formovaniu inštitúcií, ktoré by takúto iracionalitu umožňovali. Hanna Arendtová mala vo svojom pohľade na totalitarizmus pravdu, ale len spolovice: zlo nacizmu, a rovnako komunizmu, bolo banálne. Dá sa hovoriť o banalita zla, pokiaľ ide o individuálnych ľudských aktérov. No zlo totalitných inštitúcií *nebolo banálne*. Naopak, ono malo monštrózne, nadľudské rozmery; bolo – vyjadrené náboženským termínom – diabolské. Skúsenosť komunizmu poskytuje presvedčivú podporu pre hypotézu, že mémy a ich agregáty, inštitúcie, sú v podstate nezávislé od ľudských zámerov a mimo ľudskej kontroly, že sú samoorganizujúce, samoorganizujúce a samospievajúce. Za špecifických okolností môže sa sám od seba vygenerovať kolos, ktorý slepo a nemilosrdne drtí ľudských jedincov, až kým sa nakoniec sám nerozsype pod ťarchou svojej obľudnej, netvornej podoby.

Ako zabrániť vzniku a ustaveniu sa takýchto inštitúcií? Zrejme musia byť vyhubené v ich počiatočnom štádiu, kým ešte nie sú viac než teoretickými projektmi. Toto konštatovanie nie je normatívne, nepredpisuje, len podmieňuje: „ak...tak“. Vo formulácii, čo nasleduje, je to temer tautológia. Ak demokracia, so svojimi princípmi tolerancie a polymorfizmu, má pretrvať, nesmie dopustiť hlásanie doktrín ktoré odmietajú toleranciu a polymorfizmus. Žiaľ, práve v demokracii sa takýmto doktrínam darí ako zvlášť zdatným parazitom. Nasledujúci príklad z československej histórie by mal slúžiť natrvalo ako varovná paradigma.

„Dáme jedenáct špagátů a tři doživotí.“

Keď v parlamente demokratického Československa v roku 1929 poslankyňa Františka Zemínová protestovala proti prejavu komunistického poslanca Klementa Gottwalda, v ktorom vyhlasoval, že komunisti vedú vojnu proti štátu, Gottwald odpovedal s aroganciou (prepis prejavu si možno vyhľadať na internetových adresách:

<http://rudyrapor.webpark.cz/dokumenty/gottwald.htm>, a www.totalita.cz): „Hovoříte, že porušujeme zákony. My porušujeme a budeme porušovat zákony. My jsme stranou československého proletariátu. Naším nejvyšším revolučním štábem je skutečně Moskva. A my se do Moskvy chodíme učit od ruských bolševiků, jak Vám zakroutit krkem. A vy víte, že ruští bolševici jsou v tom mistři.“

Napriek takýmto škandalóznym rečiam komunistická strana bola naďalej v Československu legálnou stranou. V roku 1948, po druhej svetovej vojne, komunistická strana zorganizovala štátny prevrat a uzurpovala politickú moc. Klement Gottwald sa stal prezidentom. O dva roky neskôr, v roku 1950, Gottwaldova hrozba sa uskutočnila: strana zinscenovala súdny proces so Zemínovou a ďalšími demokratickými politikmi. Zemínová bola násilím prinútená priznať sa k činom, ktoré nespáchala a bola odsúdená na dvadsať rokov väzenia. Druhá žena v tomto procese, politická kolegyňa Zemínovej, Milada Horáková bola odsúdená k trestu smrti a obesili ju. Táto poprava

bola prvá v celej sérii popráv politických protivníkov a musí ostať *trvalým univerzálnym symbolom komunistickej strany* pre celý svet. Čakalo by sa, že prvým zákonným aktom demokratického parlamentu po páde komunizmu by bolo vyhlásenie komunistickej strany za zločineckú organizáciu a jej zákaz. Ako bolo ukázané v štúdiu, nestalo sa tak ani v jednej z postkomunistických krajín. Komunistická strana si udržala legálny status vo vznikajúcej demokracii. Vybudovanie zákonných a inštitucionálnych bariér proti šíreniu doktrín, ktoré v minulosti predviedli svoju kriminálnu povahu, by však zrejme malo byť povinnosťou demokratických politikov.

Intelektuáli pred novou výzvou

Rozdielna je povinnosť demokratických intelektuálov. Najmä tých, čo patria do kategórie vedcov a humanistov. Ľudské skupiny nemajú analógiu imúnneho systému. Naopak, ľudská mýtofilia ich robí náchylných k tomu, aby sa infikovali mémami Jedinéj Pravdy a aby sa tejto infekcii vynikajúco darilo. Intelektuáli musia mémový fond zaplňovať s takými mémami, ktoré by s mémami mýtov a utópií súťažili a ich úspešne vytlačili. Je to urgentná úloha, keď si zväžíme, ako svet ohrozujú nové totalitné mýty. Preto analýza a diskreditovanie tých ideológií, čo viedli v 20. storočí k etablovaniu totalitných systémov, je naďalej funkciou intelektuálov. No nemenej dôležitou je potreba, aby vytvorené duchovné vákuum zaplňovali alternatívami. Evolučný racionalizmus a evolučný humanizmus sa javia ako logické náhrady za komunistickú ideológiu.

Okrem hrozieb, čo prichádzajú zvonku, výzvou pre demokraciu je ohromujúca rýchlosť vnútorných zmien, ktoré zapríčiňuje rýchlo sa vyvíjajúca technika. Je možné, že sa prekročil prah, za ktorým kapacita ľudstva akomodovať sa na zmeny už nebude dostačujúca. Ešte závažnejšia je skutočnosť, že evolučné inštitúcie spoločnosti nedokážu viac držať krok so stále sa zrýchľujúcim technickým pokrokom. Možno že je už rýchlosť formovania a modifikovania inštitúcií doterajším evolučným spôsobom, cez nekorelované variácie a výber, primárna a nie viac adekvátne. Zdá sa, že to platí pre väčšinu inštitúcií – trh, morálku, formy vzdelávania, medzinárodné politické organizácie. Za tohto stavu by mal byť evolučný proces inštitucionálnych prestavieb komplementovaný s dopredu uváženými, racionálnymi zásahmi. Lenže práve nevydarený komunistický experiment je varovaním, akými nebezpečnými a iracionálnymi sa môžu stať dopredu vyšpekulované inštitúcie. Aj keby ich projekty vznikali z najlepších úmyslov. Od pádu komunizmu ľudské poznanie prírody dramaticky narástlo a naďalej prudko rastie, zatiaľ čo naša znalosť spoločnosti, a teda samotných princípov ako inštitúcie vznikajú a fungujú, ostala ohromujúco malá. Trhlina, ktorá oddeľuje prírodné a kultúrne vedy, sa ešte zväčšila.

Je to jedinečné, zložité, znepokojujúce štádium ľudskej evolúcie. Pokročí ľudstvo dostatočne rýchlo v poznaní ľudskej prirodzenosti a v poznaní spoločnosti, aby bolo schopné kontrolovať a riadiť svoje vlastné inštitúcie? Toto je možno osudová otázka 21. storočia.

Prof. RNDr. Ladislav Kováč, DrSc., biolog, bývalý ministr školství SR, dnes učí na Přírodovědecké fakultě Komenského univerzity v Bratislavě

O autorovi [články autora](#)